Türkoloji Kültürü

C : III N: 6 Yaz 2010

ISSN 1307-9476

TÜRKOLOJİ KÜLTÜRÜ

C: III - N: 6 Yaz 2010

TÜRKOLOJİ KÜLTÜRÜ

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Erdoğan Erbay

Amaç ve Kapsam: Türkoloji Kültürü hakemli bir dergidir. Dergi Türkoloji'nin sanat, edebiyat, dil ve tarih gibi değişik alanlarında yapılan çalışmaları akademik çevrelerle paylaşmayı amaçlamaktadır.

Yayın Kurulu

Orhan Okay
Ali Birinci, Polis Akademisi
Erdoğan Erbay, Atatürk Üniversitesi
Cüneyd Okay, İstanbul Teknik Üniversitesi

Danışma Kurulu

Hilal Akgül, Bilgi Üniversitesi
Metin Akkuş, Atatürk Üniversitesi
Ksenya Aykut, Belgrad Üniversitesi
Imre Baski, Macar Bilimler Akademisi
Selahaddin Bekki, Ahi Evran Üniversitesi
Eva Csato Johanson, Uppsala Universitesi
Sabahattin Çağın, Dokuz Eylül Üniversitesi
Bahriye Çeri, Yıldız Teknik Üniversitesi
Ferzane Devletabadi, Allame Tabatabai Üniversitesi
Dilek Erenoğlu, Osmangazi Üniversitesi
Mukadder Erkan, Atatürk Üniversitesi
Fazıl Gökçek, Ege Üniversitesi
Rıfat Günday, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Elchin İsgenderzade, Bakü Vektör Uluslararası İlim Merkezi
Henryk Jankowski, Adam Mickiewicz Üniversitesi
Filiz Karaca, Mimar Sinan Üniversitesi
Eminalp Malkoç, İstanbul Teknik Üniversitesi
Yasemin Mumcu Ay, Adnan Menderes Üniversitesi
Nadir Özbek, Boğaziçi Üniversitesi
Jaemahn Suh, Hankuk Üniversitesi
Tacettin Şimşek, Atatürk Üniversitesi
Bekir Şişman, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Orhan Kemâl Tavukçu, Namık Kemal Üniversitesi
Mehmet Törenek, Atatürk Üniversitesi
Namık Sinan Turan, İstanbul Üniversitesi
Ali Utku, Atatürk Üniversitesi
Levent Ürer, İstanbul Üniversitesi

Türkoloji Kültürü, **Current Abstracts**, **Linguistics Abstracts**, **Linguistics and Language Behavior Abstracts**, **Humanities International Index**, **Humanities International Complete**, **MLA International Bibliography** ve **TOC Premier** tarafından taranmaktadır.

Türkoloji Kültürü

İÇİNDEKİLER

Eminalp MALKOÇ.....5
Bir Aydınlanma Projesi Halkevlerinin Tasfiye Süreci

Aslı Nur SENCER.....19
Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan-İran İlişkileri

Servet TİKEN.....35
Tahsin Yücel'in Karşı Ütopya Anlatısı: Golyan Devrimi

Ali ŞAHİN…..….....45
Arif Oruç ve "Yarın" Gazetesinin Muhalefeti

İsmail KANDİL……..….....63
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstiklâl-i Osmânî Bayramı Kutlamaları

Adem CAN…...…….....79
İlk Dönem Cumhuriyet Devri Poetikalarında Mısra Meselesi

Önder KOCATÜRK…..87
Hacı Ali (Wavell) Olayı

Yeliz AKIN…..101
Türk Bozkır Hayatı ve Edebi Ürünleri Arasındaki İlişki

Hacı Ali (Wavell) Olayı

Önder Kocatürk*

Abstract

Hadji Ali (Wavell) Incident

This article aims to shed light on the incident in which Arthur Wavell (1882-1916) was caught in Yemen and taken into custody by the Ottoman authorities and later developments from then on. Arthur Wavell who began his journey in November 1910 was taken into custody in Sana'a and deported in June 1911. Even though he introduced himself as an explorer and traveller, Arthur Wavell actually proves to be a British secret agent. In the article the documents in The Ottoman Archives and the two separate editions of Wavell's book in which he wrote his memoirs are predominantly used as sources.

Özet

Bu makale İngiliz Arthur Wavell'in (1882-1916) Yemen'de Osmanlı yetkilileri tarafından yakalanarak gözaltına alınması olayına ve sonrasında yaşanan gelişmelere ışık tutmayı amaçlamaktadır. Arthur Wavell 1910 Kasım ayında başladığı Yemen yolculuğu sonucunda Sana'da gözaltına alındı ve 1911 Haziran ayında sınırdışı edildi. Kendisini kaşif ve seyyah olarak tanıtmasına rağmen Arthur Wavell'in aslında gizli bir İngiliz ajanı olduğu anlaşılmaktadır. Makalede ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerle Wavell'in hatırlarını anlattığı kitabının iki ayrı baskısı kaynak olarak kullanılmıştır.

1911 başlarında Yemen'de durum son derece karışıktı. İmam Yahya Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmış ve Hudeyde-Sana yolunu kesmişti. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa isyanı bastırmak üzere bizzat komutayı ele aldı ve 18 Şubat 1911 tarihinde Hamidiye kruvazörü ile Yemen'e doğru yola çıktı. Nisan ayı başlarında Osmanlı kuvvetleri Sana yolunu açarak şehre girdiler. Diğer taraftan Asir'de de Seyit İdris'in çıkardığı isyanla mücadele edilmekteydi. 1911 Mayısı'nda Yemen'de durum sakinleşmişti. Asir'de ise isyan Temmuz ayına kadar etkisini sürdürmüştür.[1]

İşte böyle bir ortamda İngiliz uyruklu olup Müslüman olduğunu beyan ederek uyarıya karşın Yemen'de Sana şehrine gelen ve Hacı Ali takma adını kullanan Mr. Arthur Wavell,[2] hükümetin dikkatini çektiğinden polis tarafından gözaltına alındı. Gözaltında tutulduğu sırada Hudeyde İngiltere Konsolosu bu kişinin güvenilir olduğunu belirterek serbest bırakılmasını istedi. Ancak Osmanlı

* İstanbul Üniversitesi

Hükümeti'ni dış güçlükler karşısında bırakmak amacıyla kendisine (Wavell'e) suikast yapılması ihtimali gerekçe gösterilerek, yalnız bırakılmasının uygun olmayacağı bildirildi. Bunun üzerine İngiltere Sefareti de devreye girdi ve Wavell'in hayatına kastedilse bile dava açılmaması şartıyla kendisinin serbest bırakılması için başvuruda bulunacağını açıkladı. 26 Nisan 1911 tarihinde Ahmet İzzet Paşa, İmam Yahya'nın yanına kaçması muhtemel olduğundan Hariciye Nezareti'nden Wavell'in vilayet dışına çıkarılmasının sağlanmasını talep etti. Hariciye Nazırı 15 Mayıs'ta Hacı Ali'nin vilayet dışına çıkarılmasının Hudeyde İngiliz Konsolosu'nun görüşüyle uyuştuğunu, bu nedenle şahsın Hudeyde'ye gönderilmesinin uygun olacağını İzzet Paşa'ya bildirdi (Bu telgrafın üzerinde "Hudeyde İngiltere Konsolosu'na teslimi" ibaresi çizilerek "Hudeyde'ye sevki" denilmiştir). Ancak Hacı Ali yani Wavell'in Hudeyde'ye gönderilmesi tebliğ edildikten ve yolculuğu için memur ve muhafız hazırlandıktan sonra kendisi tekrar kaçmış ve yakalanmıştır.[3]

Arthur John Wavell yakalandıktan sonra bu sefer Polis Müdürü aracılığıyla Hudeyde'ye gönderilip ülke dışına çıkarılması talebiyle İngiliz Konsolosluğu'na resmen teslim edildi. Şahsın teslim alındığını ve çıkarıldığını belirten bir cevap Konsolosluktan talep edildi. Buna karşılık Konsolosluktan gönderilen protesto gibi bir notada, yabancı uyruklularla ilgili işlemlerin Bab-ı Ali'den çıkan emirler, devletlerarası antlaşmalar ve dış durumlara uygun olarak sefaret aracılığıyla konsolosluğa bildirilmesi gerektiği hatırlatıldı. Hacı Ali Efendi'nin zoraki şekilde Sana'dan çıkarılmasının uygun olmadığı ve sorumluluk gerektirdiği ifade edildi. Bir suçundan dolayı konsolosluk tarafından hapsedilmemiş bu kişinin konsolosluğa teslim edilmesine de gerek yoktu. İngiliz Konsolosluğu tarafından ayrıca şahsi hürriyetine sahip İngiliz uyruklu bu kişinin Sana'da bulunduğu süre içinde vilayet memurları ve başkaları tarafından haysiyetini zedeleyici şiddet, hakaret ve baskıya maruz kaldığı iddia edildi. Bundan dolayı Wavell'in uğradığı zarar ve ziyanın sorumlusuna geri döneceği vurgulanarak durumun özel merciye aktarıldığı belirtildi.[4]

Olay Sadarete aktarılacak kadar ciddi bir boyut kazandıktan sonra ayrıntılar da netleşmeye başlamıştı. Hacı Ali yani Wavell 1910 Kasım ayında Hıdivlik posta vapuruyla Hudeyde'ye ulaşmıştı. Bir süre İngiliz Konsolosluğu'nda kaldıktan sonra vilayetin izin vermemesine rağmen gizlice Arap kıyafetinde Sana'ya gitmişti. Burada Mühtedi İngiliz Hacı Ali ismini kullanarak askeri harekatı derinlemesine araştırmaya başlamıştı. Davranışları ve durumu şüpheli görüldüğünden, İngiliz yüzbaşısı olduğu söylenen bu kişinin hareketleri polis tarafından incelemeye alındı. Yemen Vilayeti'nin talebi üzerine de Hudeyde'ye gönderilmesine karar verildi. Bu sırada geceleyin kapıdan çıkarak firar etti. Sana'nın kuzeyinde halk tarafından haber verilmesi üzerine yüzü yerliler gibi çivitle boyalı, belinde peştamal ve elbisesi altında zırh giymiş halde tekrar yakalandı. Üzerinden iki pasaport çıkmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan verilmiş olan pasaportta ismi Mr. Arthur John Byng Wavell'di. Marsilya Osmanlı

Başşehbenderliği'nden verilmiş olan pasaportta ise ismi Zanzibar (Zengibar) tebaasından Ali bin Muhammed olarak yazılıydı. Kuvayı Umumiye Kumandanlığı'na mensup dört subayın da bulunduğu bir sırada kendisiyle yapılan özel konuşmada Wavell İngiliz subayı olduğunu, Transvaal'da bulunduğunu ve üç sene önce Hac için Mekke, Medine ve Şam'a gittiğini, Trablusgarp'ta eski vali ve komutan Ferik Hüsnü Paşa ile görüştüğünü ve şimdi Marib'e (Sana yakınlarında bir şehir) gitmek istediğini söyledi. Ancak sonuçta kendisi Hudeyde İngiliz Konsolosluğu'na teslim edildi.[5] Yemen Vilayeti daha sonra Wavell'in üzerinde bulunan zırh gömleğin ve iki adet pasaportun fotoğraflarını 28 Mayıs 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdi. Dahiliye Nezareti de 3 Temmuz 1911 tarihli yazıyla bunları Sadarete iletti.[6]

Wavell, daha sonra yazıp yayınladığı kitabında 1908 yılında Osmanlı pasaportunu alış hikayesinden ve bölgeye nasıl gittiğinden bahsetmektedir. Buna göre Wavell, Arabistan'daki gezisine Mombasa Swahili'li Mesudi ve Halep'ten bir Arap olan Abdülvahid ile beraber çıkacaktı. Üçü 23 Eylül 1908 tarihinde Marsilya'da buluştular. Karşılaştıkları ilk problem Mesudi ve kendisi için gerekli pasaportların sağlanmasıydı. Abdülvahid'in zaten bir pasaportu vardı ve sadece yenilenmesi gerekmekteydi. Wavell, bunun üzerine kendisini 25 yaşında Zanzibar uyruklu ve Mekke yolcusu Ali bin Muhammed olarak tanımlayan bir Türk (Osmanlı) pasaportu aldı. Wavell pasaportu nasıl aldığı hususunda şu açıklamayı yapmaktadır:

"Şu kadarını söylemekle yetineceğim. Pasaportu bana çıkaran memur İngiliz olduğumu fark etmedi ve işlemin gerçekleşmesinde rüşvet hiçbir rol oynamadı."

Bundan sonra Marsilya'dan uygun gemi bulamayınca Genoa'ya gitmişlerdi. Burada buldukları "Falerno" isimli gemide, dikkat çekmemek için ikinci sınıf yatak alarak sekiz gün sonra Mısır'ın İskenderiye limanına hareket etmişler ve dokuz günlük yolculuğun ardından oraya varmışlardı.[7]

Wavell ve beraberindekiler İskenderiye'de birkaç gün kaldıktan ve tamamen Araplar gibi giyinip, görünüşlerini düzelttikten sonra Hıdivlik posta vapuruyla Beyrut'a gitmişlerdi. Burada iki gün geçirdikten sonra da Şam'a doğru yola çıkmışlardı. Şam'da kaldıkları bir ay boyunca Wavell bir Müslüman gibi hareket etmek ve görünmek için her konuda gözlem ve pratik yapmıştı. Daha sonra hac zamanı yaklaştığında sırasıyla Medine, Yenbu, Cidde ve Mekke'ye gitmişlerdi.[8]

13 Haziran 1911 tarihinde Tarabya'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden Bab-ı Ali'ye sert bir nota gönderildi. Notaya bir İngiliz vatandaşının Sana'da haksız ve kötü muameleye maruz kaldığı Bab-ı Ali'nin çok ciddi dikkatine sunularak başlanmaktaydı. Daha sonra İngiliz Büyükelçiliği olayı şu şekilde aktarmaktadır: Biraz tanınmış bir seyyah ve kaşif olan Wavell geçen Kasım'da Hudeyde'ye ulaşmıştı. Yerel yöneticiler az karşı çıktıktan sonra Sana'ya gitmişti. Wavell oradan Arabistan'ın kalbine bir keşif gezisi yapmayı amaçladı. İsyan esnasında Sana kabileler tarafından kuşatmaya alındığında Wavell şehirde kalmıştı. Ancak

şehirden ayrılmaya kalkıştığı zaman en insafsız muameleye maruz bırakılmıştı. Bir grup asker tarafından yakalanmış, her çeşit hakaret ve sertlikle bağlanarak şehrin ortasından geçirilmiş ve on gün boyunca hapis tutulmuştu. Ayrıca kendisine Hudeyde'deki İngiliz Viskonsolos ile irtibata geçme hakkı verilmemiş ve Osmanlı yetkilileri konsolosa tutuklamayı haber veren hiçbir bildirimde bulunmamıştı. Wavell nihayet hapishaneden çıkarıldığında da Sana'dan sürülmüştü.

Notada son olarak İngiliz Sefareti tarafından "yerel idareciler tarafından bir İngiliz vatandaşına yapılan böyle hoş görülmez işlemlerin en sert soruşturmayı gerektirdiği" vurgulanmış; Bab-ı Ali'den "derhal Sana'ya acil emirler gönderilerek olayla ilgili gecikmeden en kapsamlı araştırmanın yapılması, Mr. Wavell'e gereken tazminatın verilmesi ve bu zorbalığın sorumlularının uygun biçimde cezalandırılması" istenmiştir.[9]

Ertesi gün (14 Haziran) İngiliz Sefareti, Hariciye Nezareti'nden Hudeyde'de hapis hali devam eden Wavell'in acilen serbest bırakılması için Hudeyde Mutasarrıflığı'na telgrafla gerekli tebligatın yapılmasını bir kez daha istedi.[10] Bunun üzerine hemen harekete geçen Hariciye Nezareti, Harbiye Nezareti'ne durumu bildirerek aynı doğrultuda gerekli talimatların verilmesini istedi.[11] Wavell'in Sana'dan Hudeyde'ye gönderilmesi esnasında darp edildiği iddiası üzerine de Hariciye Nezareti, Sana Kuvayı Umumiye Kumandanı'ndan konunun araştırılmasını ve eğer gerçekten böyle bir olay olmuşsa suçluların cezalandırılmasını, aksi halde iddianın tekzip edilmesini talep etti.[12]

Bu arada olay İngiliz basınına da yansımıştı. Times ve Guardian gazeteleri de Yemen'e bir seyahat yapan İngiliz gezgin Wavell'in Türk yetkililer tarafından tutuklandığını, elleri kelepçeli halde Sana sokaklarında sekiz saat boyunca dolaştırıldığını, çok büyük aşağılanmalara maruz bırakıldıktan sonra da Hudeyde'ye gönderildiğini ve burada halen hapis tutulduğunu yazdı. Bu arada Wavell'den Londra'ya gelen bir mektup da Wavell Türkler ve Araplar arasındaki çatışma nedeniyle ilerlemesine izin verilmediğini, fakat oldukça dostane bir şekilde kendisine davranıldığını ve yakında kaçmayı umduğunu yazmıştı.[13]

İngiltere'nin Wavell'e karşı kötü ve haksız muamele yapıldığı iddialarına, sorumluların cezalandırılması ve mağduriyetin giderilmesi yönündeki taleplerine tepki ve yanıt İzzet Paşa'dan gelmiştir.[14] İzzet Paşa olayı ayrıntılarıyla naklederek suçlamalara cevap vermiştir. Buna göre Sana kuşatması esnasında bir iç ayaklanmadan korkulması nedeniyle Hacı Ali'nin hanesine koruma için asker ve polis yerleştirilmişti. İzzet Paşa'nın kente ulaşmasından sonra İngiltere Konsolosu'nun tavsiyesi ve asayişin sağlanması nedeniyle askerler kaldırılmıştı. Ancak siyasi sıkıntı yaratmak için muhalifler tarafından Wavell'e suikast yapılır endişesiyle her zamanki gibi korunması için vilayetçe bir polis bırakılmıştı. Kendisinin her tarafta gezmesine ve istediği kişiyle görüşmesine engel olunmadı. Nitekim 23 Mayıs 1911 tarihinde Wavell katırına ve hademesi de eşeğe binerek şehrin güney tarafına bakan kapısından firar etti.[15] Araştırma sonuncunda katır ve eşek kapı civarında bulundu. Başına bir felaket gelmiş olması düşüncesiyle

aramalar yoğunlaştırıldı ve Wavell ertesi gün akşam üzeri Sana'nın kuzeyinde ağaçlar içerisinde gizlenmiş halde Haşid? حاشد yolu üzerinde Şemub?[16] شموب karyesi halkı tarafından ihbar edildi. Yakalanarak Vali'nin yanına getirildi. Vali'nin sofrasında yemek yedikten sonra kendisiyle yapılan konuşmada Transval Savaşı'nda subaylık yaptığını söyledi. Yokluğu esnasında eşyası toplanarak hükümetçe mühürlenmiş olduğundan ve Hudeyde'ye gönderilmesi zararlı bulunduğundan Polis Müdürü'nün dairesine yerleştirildi.[17]

Wavell firardan dönüşünde Sanalı birisine kaçışını kolaylaştırması için vaat ettiği 30 liradan peşin verdiği 5 lira ile firar sonrası bedeli kendisine verilmek üzere teslim ettiği bazı eşyasını, katırını ve evini söz konusu kişiden geri talep etmiş ve aleyhinde dava açmıştı. Ancak mahkemeye şahit gösterememişti. İzzet Paşa'ya göre bu durum kendisinin hiçbir baskı altında kalmadan istediği kişi ile görüşüp konuşabildiğini göstermekteydi. Hudeyde'ye bizzat polis müdürüyle sevk edilmiş, yolda polis müdürü ile iyi geçinmiş ve hatta müdürün parmağındaki yarayı tedavi etmişti. İzzet Paşa, sonuç olarak polis müdürü hakkında bir işlem yapılmasının kesinlikle kabul edilemeyeceğini Hariciye Nezareti'ne bildirdi.[18] İzzet Paşa'nın açıklamaları İngiliz Times gazetesinin 6 Temmuz 1911 tarihli nüshasında da yer bulmuştur.[19] Wavell, Sana'yı terk ettikten ve yakalandıktan sonra kaçışından önce Yemen Valisi'ne hitaben yazmış olduğu bir mektup ortaya çıkmıştı.[20] Mektupta Wavell "bugün Sana'yı terk ederek yoluna devam edeceğini, en korktuğu şeyin ayrılışından dolayı Vali'de kötü izlenim doğması olduğunu" belirttikten sonra "ne Yemen bölgesinde ne de Osmanlı Devleti himayesinde bulunan Arap yörelerinde yolculuk etme amacında olmadığını, belki buralardan mümkün olan süratle çıkacağını" yazmıştı. Ayrıca kendisinin aslında bir seyyah, bu seyahatten amacının da Arabistan Yarımadası'ndaki bazı bilinmeyen yerleri keşfetmek olduğunu ileri sürmüş, bunun hiçbir siyasi amaca yönelik olmadığını ifade etmiştir. Bu konuda İngiliz Konsolosu'na da bir mektup yazdığını, Konsolos'un onayı olmadan bu bölgeden çıktığını ve tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu kabul ettiğini belirtmişti. Wavell kendi hareketlerinden ötürü ne sonuç meydana gelirse gelsin Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir sorumluluğu olmadığını tekrar etmiş ve Vali'ye de teşekkür etmişti.[21]

Hacı Ali yani Wavell'in 28 Haziran 1911 tarihinde Mısır Vapuruyla Aden'e doğru hareket ettiği haberi Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan bildirildi.[22] Wavell, kendisini Sana'dan kaçırmak için Salih Sinan adındaki kişiye otuz lira vermişti. Salih Sinan'ın inkar etmesinden dolayı da Wavell kendisine dava açmıştı. Sonuçta Sana Mahkeme-i Şeriyyesi'nden çıkan kararda Salih Sinan haksız bulunmuş ve para almadığı yönündeki ifadesi kabul edilmemiştir.[23]

Wavell, 1913 yılında yayınlanan kitabının ikinci bölümünde Yemen'de başından geçenleri anlatmaktadır.[24] Kitabın bu bölümü Wavell gözaltındayken bir Paşa[25] ile arasında geçen görüşmeyle başlamaktadır. Wavell'e son derece nazik davranan Paşa, onun İngiliz casusu olduğundan emindir ve sorular sorarak itiraf ettirmeye çalışmaktadır. Wavell ise kesinlikle bunu reddetmekte, sadece bilimsel

amaçlarla Arabistan'ın bilinmeyen bölgelerini keşfetmek için seyahate çıktığını, Coğrafya Derneği'nin (Geographical Society) masrafların bir kısmını karşılayarak kendisine destek verdiğini ileri sürmektedir. Paşa, Wavell'i Sana'daki isyancılara £20.000 dağıtmaya çalışmakla ve İngiliz Savunma Bakanlığı tarafından İmam ve isyancılarını desteklemek için bölgeye gönderilmekle suçlamaktaydı. Wavell ise elinden geldiği ölçüde ikna edici sözlerle bunların doğru olmadığına, İngiliz Hükümeti'nin böyle bir amacı olmadığına Paşa'yı inandırmaya çalışmaktadır.[26]

Wavell, kitabında Yemen'e seyahat etmekteki esas amacının ilgi duymasına rağmen arkeolojik araştırma olmadığını, Güney Necd'e Douasir Vadisi'nden girmeyi başararak bilimsel açıdan çok önemli bir ilki gerçekleştirmek olduğunu belirtmektedir. Wavell ayrıca keşfedilmemiş Kuzey Yemen ve Asir'in bir bölümünden geçilerek Sana'dan Mekke'ye yapılan "mahmil"[27] seyahatine eşlik etmek istediğini, bu nedenle "Hacı" unvanını kullandığını ifade etmektedir.[28]

Wavell kitabında Yemen seyahati sırasında başından geçen olayları anlatmaya devam etmiştir. Buna göre Wavell, Yemen seyahatine 1910 Ekim ayı sonlarında daha önce de kendisine eşlik eden Abdülvahid ile beraber Süveyş'ten Hıdivlik posta vapuruna binerek çıkmıştı. Wavell özellikle tanınmış bir aileden gelen ve Şii olan Abdülvahid'in kendisiyle beraber gelmesini çok istemişti. Çünkü Yemen'de bulunacağı yerler Şiilerin yoğun olduğu yerlerdi. Sekiz gün süren bir yolculuğun ardından Hudeyde'ye gelmişti. Burada polis komiseri ve mutasarrıf tarafından pasaportları kontrol edilmiş ve sorgulanmışlardı. Wavell kendisini Arabistan'ın bilinmeyen iç kesimlerini araştırmak isteyen bir İngiliz kaşif, yardımcısı Abdülvahid'i de kitaplar satın almak için gelmiş olan bilgi sahibi bir antikacı olarak tanıtmıştı. Wavell ertesi gün Sana'ya gitmek istediklerini söyleyerek bunun mümkün olup olmadığını komisere sormuştu. Komiser, tüm ulaşım araçlarının Osmanlı subayları tarafından alındığını, eskort için gerekli katırların sağlanması için birkaç gün beklemek zorunda olduklarını söylemişti. Yol haydutlarla dolu olduğundan eskort almalarının son derece gerekli olduğunu da belirtmişti. Ancak ertesi gün mutasarrıf kendilerinden şüphelendiğini, Sana'ya gitmelerine izin vermeyeceğini ve dönmeleri gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Wavell İngiliz Konsolosluğu'na başvurarak kendilerine geciktirilmeden gerekli iznin verilmesini istedi. Ancak İngiliz Konsolos izindeydi ve on beş gün sonra gelecekti. Bu nedenle Wavell ve yardımcısı konsolosluk tercümanının tavsiyesiyle konsolosun gelişini beklemeye karar verdiler. Wavell yardımcısı Abdülvahid'in şüphe çektiğini ve kendisine bir faydası olmayacağını düşünerek ayrılmasına izin verdi.[29]

Wavell, Yemen seyahatini yaparken kapitülasyonların himayesine güvenmişti. Bunu kendisi de kitabında açıkça belirtmektedir:

"Olağan hallerde, Türk polisi kapitülasyonlara tabii bir yabancıyı tutuklayamaz, onu arayamaz, evine giremez ve Konsolosu'nun izni olmaksızın ona hiçbir şekilde karışamaz."[30]

İngiltere'nin Hudeyde Konsolosu Dr. G. A. Richardson gelince, Wavell kendisiyle Kamaran'a gemi yolculuğu yapmış ve başından geçenleri anlatmıştı. Konsolos Wavell'e Osmanlı yöneticilerini casus olmadığına inandırdıkları takdirde, gerekli izni almanın zor olmayacağını söylemişti. Nitekim Hudeyde'ye döndüklerinde Konsolos gerekli girişimlerde bulunmuştu. Bu arada Wavell istediği bazı şeyleri almak ve bir hizmetli bulmak için Aden'e gitmişti. Burada Ahmed adında 18 yaşında bir genci yanına almıştı. Ancak İngiliz Konsolosu'nun girişimlerine rağmen yine izin çıkmayınca, Wavell gizlice Sana'ya gitmeye karar verdi. Wavell, yanına bir rehber ve yardımcısı Ahmed'i de alarak eşeklerle geceyarısı gizlice Hudeyde'den ayrıldılar. Tanınmamak için Hicazlı tüccarların kılığına bürünmüşlerdi.[31] Wavell Sana'ya gelince burada yaşayan tek Avrupalı olan Sinyor Capriotti ile görüştü. Wavell daha sonra kendisine bir ev tutup döşedi ve hizmetliler tuttu. Kendi iddiasına göre Sana'da Türkler tarafından kendisine planlanan bir suikast girişiminden kurtuldu.[32]

Wavell, şehir kuşatılıncaya kadar kendisine karışılmadığını, "Arap gibi kötü şekilde kılık değiştirmiş birkaç polisin kendisini takip ettiğini" yazmaktadır. Sinyor Capriotti'nin zamanında uyarmasıyla kuşatma başlamadan ihtiyaçlarını stoklamıştı. Kuşatma başladıktan birkaç gün sonra iki polis gelerek Wavell'e Polis Müdürü'nü ziyaret etmesi gerektiğini söylediler. Wavell Polis Müdürü'ne gittiğinde burada nazikçe karşılandı ve Vali'nin kendisi hakkında bazı tedbirler alınması için emir verdiği söylendi. Daha önce kendisine karşı yapılan bir suikast planının ortaya çıkarıldığı hatırlatılarak, evinin kapısına nöbetçiler konulması, gittiği her yere iki askeri polisin eşlik etmesi ve ayrıca kabul edeceği her ziyaretçinin Polis Müdürü tarafından onaylanması gerektiği bildirildi. Wavell, can sıkıcı bulmasına rağmen kendi güvenliği için alınan bu tedbirleri kabul etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Wavell, bundan sonra kendisiyle ve Capriotti ile ilişki içinde olan birçok Arabın tutuklanıp hapse atıldığını, tutuklanmayanların da kendileriyle ilişkilerini kesmeleri için uyarıldıklarını anlatmaktadır.[33]

Wavell, Ahmet İzzet Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun yardıma gelmesiyle 1911 Şubat ayında kuşatmanın kalktığını ve ortalığın sakinleştiğini belirtmektedir. Wavell'in anlatımına göre 5 Nisan 1911 gecesi Ahmet İzzet Paşa'nın birlikleriyle Sana'ya girmesiyle İmam Yahya'nın isyanı büyük ölçüde bastırılmıştı. Bundan sonra Wavell, İngiliz Konsolosu'na yazarak kendi durumunun düzeltilmesini ve üzerindeki gözetimin kaldırılması için Ahmet İzzet Paşa nezdinde gerekli girişimin yapılmasını istedi. Bunun üzerine Konsolos, İzzet Paşa'ya uzun bir telgraf çekti. Telgrafta başarılı operasyonlarından dolayı İzzet Paşa'yı kutlayan Konsolos, yerel idareciler tarafından Wavell'in misafirperverliğe aykırı muamelelere maruz kaldığını, onun İngiliz Hükümeti'nin bir ajanı olmadığını vurgulayarak, Wavell'in kim olduğunu ve ne amaçla orada bulunduğunu açıklamıştır. İngiliz Konsolos, Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği bu telgrafın bir nüshasını da bilgilendirmek için Wavell'e gönderdi. Bundan sonra Wavell, Ahmet İzzet Paşa ile bir görüşme yaptı. Ahmet İzzet Paşa çok olağanüstü

durumların yaşandığı bir ortamda bazı şüphelerin duyulmuş olduğunu, elinden geleni yapacağını, fakat yerel idarecilere müdahale edemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine şaşıran Wavell, şikayet etmediğini, savaş zamanı gerekli görülen tüm tedbirlerin mazur görüleceğini, kendisinin bir sözünün her şeyi düzelteceğinden emin olduğunu belirtti.[34]

Wavell, kendisine uygulanan polis gözetiminin kaldırılması için yaptığı girişimler sonuç vermeyince ve Hudeyde'ye geri gönderilmesine karar verilince, yardımcısı Ahmed ile beraber Sana'dan Marib'e kaçmayı planladı. Kendisine yardımcı olması içinde "Muslih"[35] adında bir kişiyle 30 liraya anlaşmıştı. Ancak Wavell ve Ahmed kendilerine eşlik eden polis Hamdi Efendi'yi atlatarak şehirden kaçtıklarında ve buluşma yerine gittiklerinde, kendilerini Marib'e götürecek olan bu kişinin gelmediğini gördüler. Çaresiz ve bitkin halde bir süre saklandıktan sonra askerler tarafından yakalandılar ve biraz hırpalanıp dayak yediler. Bundan sonra Ahmet İzzet Paşa İstanbul'dan ne yapılması gerektiğini sormuş, gelen cevapta Wavell ve yardımcısı Ahmed'in Hudeyde'ye gönderilmeleri istenmişti. Ahmet İzzet Paşa, Wavell ve hizmetkarı Ahmed yakalandıktan sonra kendilerine kötü davranan askerlerin de tutuklanmalarını sağlamıştı. Wavell kendisine ihanet edip buluşma yerine gelmeyen ve eşyalarını alan "Muslih" yakalanınca, Kadı Mahkemesi'nden gelen iki katip bu kişi hakkında Wavell ve Ahmed'in yazılı ifadelerini almışlardı. Wavell'in bir talebi olmamasına rağmen, Yemen Valisi'nin emriyle "Muslih" hakkında dava açılmış ve davacılar sıfatıyla Wavell ve Ahmed mahkemeye getirilmişti. Mahkemede Wavell davacı olmadıklarını ve hiçbir şey istemediklerini Kadı'ya söylemesine rağmen, dava ertelenmişti.[36]

Wavell ve Ahmed kendilerine eşlik eden güvenlik görevlileriyle beraber 9 Haziran 1911 tarihinde Hudeyde'ye ulaşmışlardı. Hudeyde'de birkaç saat gözaltında kaldıktan sonra da İngiliz Konsolosluğu'na teslim edilmişlerdi.[37]

Wavell'in tekrar gündeme gelmesi 1912 yılının Temmuz sonlarında olmuştur. Wavell "Hacı Ali" imzasıyla Bingazi Ordugahı'nda görevli İngiliz Mühtedi Osman Efendi'ye 15 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1911 tarihli bir İngilizce mektup yazmıştı.[38] Bingazi Ordugahı'nda iyi hizmet eden Mühtedi Osman Efendi ismindeki bu İngiliz daha sonra şehit oldu. Wavell'in yazdığı mektup Osman Efendi'nin eşyaları arasında ortaya çıktı. Bingazi Genel Kumandanı Enver Bey tarafından mektup aynen Harbiye Nezareti'ne gönderildi. Enver Bey, Wavell'in muhtemelen Osman Efendi'yi Aden'de tanıdığını ve bu mektubu işbirliği için yazdığını belirtmektedir. Ancak bu işbirliği gerçekleşmemişti. Enver Bey'e göre bunun iki nedeni olabilirdi: Birincisi Osman Efendi, bu düşünceyi tasvip etmemişti. İkincisi Osman Efendi bu planı Bingazi'de görev yapıp kendisine bir mevki temin ettikten sonraya ertelemişti. İçeriği dikkat çekici ve önemli bulunan mektubun tercümesi yapılarak Sadrazama, Hariciye Nezareti'ne ve Londra Sefareti'ne gönderildi.[39] Ancak Londra Sefiri Tevfik Paşa tercümeden bir şey anlaşılmadığını söyleyerek kendisinden talep edilen incelemelerin yapılması için

iade edilmek üzere mektubun aslının gönderilmesini istedi.[40] Bunun üzerine mektubun İngilizce aslı geri alınmak koşuluyla Londra Sefareti'ne gönderildi.[41]

Wavell'in "Hacı Ali" imzasıyla Osman Efendi'ye gönderdiği mektubun içeriğine gelince, mevcut olan tercümesi hakkında Tevfik Paşa'nın görüşüne katılmamak mümkün değildir.[42] "Stuart Smallwood" adlı İngiliz'e yani diğer ismiyle Mühtedi Osman Efendi'ye hitaben yazılan mektupta ilk göze çarpan Wavell'in Trablus'ta bulunmuş biri olarak görüş ve önerilerini sunması ve Smallwood'a uyarıda bulunmasıdır.[43] Hacı Ali (Wavell), Osman Efendi'nin (Smallwood) Sünusi memleketini geçerek Türk Ordusu'na katılma fikrini pek tehlikeli bulmaktadır. Bunun kendisine büyük bir yük olacağını, kaybetmekte olan tarafta (Türklerin tarafında) savaşmasının kendisini gereksiz yere büyük bir tehlikeye atacağını ifade etmektedir. Ayrıca Türklerin Osman Efendi'den çok fazla şüpheleneceklerini, dolayısıyla hareket etmeden önce kendisini her çeşit araçla donatmasını önermektedir. Bunların başında Osmanlı-Mısır Fevkalade Komiseri'nden gizlice bir mektup almasını ve hareket etmeden önce şahsen tanısa da ismini unuttuğu Sünusi Şeyhi'nin özel memurunu görmesini istemektedir. Ayrıca Harbiye Nezareti'nden Miralay (Albay) ماتوزل Matuzel? adında bir İngiliz askerinin kendisine yardım edeceğini belirtmektedir.[44]

Hacı Ali (Wavell) Türkleri kötüleyerek Osman Efendi'yi (Smallwood) planladığı Yemen İsyanı'nda kendisiyle beraber hareket etmesi ve işbirliği yapması için ikna etmeye çalışmaktadır:

"Zannediyorum ki cereyan eden yazışmaları siz görmüş olsanız, çizdiğim hareket hattı dahilinde benimle beraber hareket etmeye razı olursunuz. Bu suretle daha fazla gecikmeyecek olan önümüzdeki ihtilal için İmamla birleşmekte serbest kalacağım. Bu işin Aden'de yapılması için bir aracı vasıtasıyla görüştük. Bununla birlikte şimdiki durumun uygun olduğunu sanmıyorum. Türkler kendilerini Yemen'de ve başka yerlerde İslamiyet'in kahramanı gibi göstererek taraftar kazandıkları için ve özellikle Trablus ihtilafı devam ettiği müddetçe, Yemen'de çıkarılacak bir ihtilalin başarıyla sonuçlanabileceğinden pek şüpheliyim. Hiç şüphe yok ki onlar (Türkler) hayallerinde icat ettikleri bir takım zaferleri Türk zaferleri olarak ilan etmekle alenen yalan söylüyorlar. Bununla beraber ben Arap dostlarıma hediyeler göndererek yazılı bilgi alıyorum. Her ne suretle olursa olsun bizzat İmam ile haberleşmenin bir yolunu bularak buna pek uğraşılmalıdır. (İmama) sözleşmeye uygun tarzda bir mektup göndereceğim. O mektupta gerek kendi ordusunu düzenlemek gerekse Türkleri Yemen'den süpürmek için İngiliz ordularında hizmet etmiş ve savaşa alışmış Müslüman İngiliz subaylarının hizmetini kabul edip etmeyeceğini soracağım. İzin verilirse isminizi sonra zikredeceğim".[45]

Mektubunun sonunda Wavell şöyle diyordu:

"Bu mektubun cevabını alır ve bundan sonra yazacağım mektubunda size güven içinde ulaştığına emin olursam, size kullanmakta olduğum bir şifreyi göndereceğim. Birine telgraf çekersen lazım olur."

Wavell muhtemelen kısa bir süre sonra Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşırken hayatını kaybeden Smallwood'tan beklediği cevabı alamadı. Stuart Smallwood yani Mühtedi Osman Efendi'nin ölümünden sonra da mektup açığa çıktı.[46]

Arthur Wavell'in biyografisinde 1906-1913 yılları arası askerlik görevinden ayrı olduğu yazılmıştır. Kendisi de kitabında casuslukla hiçbir ilgisi olmadığını her fırsatta belirtmekte ve şüpheli hususlarda açıklamalar yapmaya çalışmaktadır. Özellikle yalnız Arthur Wavell'in kitabını okuyan bir kişi gerçekten kendisinin bir ajan olamayacağına, sadece maceraperest bir gezgin ve araştırmacı olduğuna rahatlıkla ikna olabilir. Ancak yukarıdaki mektup ve olayların genel akışı dikkatle analiz edildiğinde, Wavell'in Arabistan gezileri esnasında çok büyük ihtimalle İngiliz Ordusu'na veya Savunma Bakanlığı'na mensup bir istihbarat ajanı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Zaten Wavell'in 34 yıllık macera dolu yaşamı da bu olasılığı güçlendirmektedir.

---

[1] Yusuf Hikmet Bayur. **Türk İnkılabı Tarihi**. C.II, K.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991, ss:45-46. Yemen isyanı Ahmet İzzet Paşa ve İmam Yahya arasında 19 Ekim 1911 tarihinde yapılan anlaşma ile büyük ölçüde çözümlenecektir.

[2] Arthur John Byng Wavell (1882-1916), 1913 yılında "A Modern Pilgrim in Mecca and a Siege in Sanaa" (Mekke'de Modern Bir Hacı ve Sana'da Bir Kuşatma) isimli bir kitap yayınlayarak 1908'de İngiltere'den ayrıldıktan sonra Arabistan'daki yolculuk anılarını yazmıştır. Kitapta kendisini kaşif ve seyyah olarak göstermiştir. 1918 yılında da ilk bölümünün (Yemen hariç) yeni bir baskısı yapılan kitabın en başında kendisinin Şam'da 1908 yılında Arap kıyafetleriyle çekilmiş bir fotoğrafı vardır. 1918 baskılı kitabın önsözünü yazan Binbaşı Leonard Darwin, Royal Geographical Society (Kraliyet Coğrafya Derneği) başkanıyken tanıştığı Wavell hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre 27 Mayıs 1882 doğumlu Wavell, henüz 19 yaşında İngiliz Ordusu'nda aktif göreve başlamıştı. 1906 yılında ise askerlik görevinden ayrılmış ve daha sonra 1908 yılında Arabistan gezisine çıkmıştı. Mükemmel derecede Arapça, çok iyi derecede Fransızca, İtalyanca ve Swahili dili biliyordu. İyi derecede tıp bilgisi de vardı. 1913 yılında ise askerlik görevine tekrar dönmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda sırasıyla Kenya Mombasa ve Mwele'de Uganda demiryolunun korunmasında görev almıştır. 1916 Ocak ayında Uganda Mwele'de Almanlarla savaşırken vurularak ölmüştür. bk. A. J. B. Wavell, **"A Modern Pilgrim in Mecca"**. London: Constable & Company 1918, ss: vi-xi.

[3] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Hariciye Siyasi (HR. SYS.)** 106/14 (Yemen Kuvayı Umumiyesi Kumandanı İzzet Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Nisan 1327 [26 Nisan 1911] tarihli telgraf, Hariciye Nazırı tarafından İzzet Paşa'ya gönderilen 2 Mayıs 1327 [15 Mayıs 1911] tarihli telgraf ve Yemen Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Mayıs 1327 [28 Mayıs 1911] tarihli yazı).

[4] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Hudeyde Mutasarrıflığı'nın 23 Mayıs 1327 [5 Haziran 1911] tarihli telgraf sureti).

[5] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 31 Mayıs 1327 [13 Haziran 1911] tarihli yazı ve Sana'da Yemen Kuvayı Umumiyesi Kumandanı İzzet Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 7 Haziran 1327 [20 Haziran 1911] tarihli telgraf).

[6] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Yemen Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 15 Mayıs 1327 [28 Mayıs 1911] tarihli ve Dahiliye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 20 Haziran 1327 [3 Temmuz 1911] tarihli yazılar ve ekleri olan fotoğraflar). Fotoğraflardan ilki Wavell'in giydiği zırh gömleğe aittir. Diğeri Wavell'in İngiliz pasaportunun iç ve dış taraflarının fotoğraflarıdır. Son fotoğraf Wavell'in Marsilya Osmanlı Başşehbenderliği'nden aldığı pasaporta aittir. Fotoğrafların arkasındaki açıklamaların altına 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911) tarihi atılmıştır.

[7] A. J. B. Wavell. **"A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa"**. London: Constable & Company, Ltd. 1913, ss: 29-30.

[8] *ibid*: s:33, ss: 36-51, 63 vd.

[9] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Tarabya'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden gönderilen 13 Haziran 1911 tarihli nota).

[10] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Haziran 1911 tarihli yazı). Burada Hudeyde'deki hapislikten kastedilen Wavell'in teslim edildiği İngiliz Konsolosluğu'nda tutulması hali olmalıdır.

[11] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (1 Haziran 1327 [14 Haziran 1911] tarihli yazı).

[12] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (4 numaralı ve 6 Haziran 1327 [19 Haziran 1911] tarihli yazı).

[13] "British Explorer Arrested in Arabia", **The Times**, 16 Haziran 1911; "Second Edition", "Special Morning Express", "British Explorer Arrested in Yemen", **The Guardian,** 16 Haziran 1911, s:14.

[14] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Yemen Kuvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Haziran 1327 [23 Haziran 1911] tarihli telgraf).

[15] *ibid.* İzzet Paşa bu durumun Wavell'in baskı ve gözlem altında bulunmadığını gösterdiğini ifade etmiştir.

[16] Wavell'in kitabında bu yerin ismi İngilizce telaffuz edildiği şekilde "Shaoob" olarak yazılmıştır.

[17] *ibid.* İzzet Paşa Wavell'in istediği gibi hatta katırla bile gezmesine engel olunmadığını, iki pasaportlu bu tuhaf şahıs hakkında hükümetin bu kadar tedbirli ve dikkatli olmasının insaflı kişilerce mazur görüleceğini belirtmiştir.

[18] *ibid.*

[19] "British Explorer Arrested in Yemen", **The Times**, 4 Temmuz 1911. İstanbul muhabirinden alınan haber 25 Haziran 1911 tarihlidir. Haberde Wavell'in bir hafta önce Hudeyde İngiliz Viskonsülü'ne teslim edildiği belirtilmektedir.

[20] **BOA. HR. SYS.** 106/14. Esası Arapça yazılmış olan bu mektubun Dahiliye Nezareti tarafından çevirisi yapılmıştır. Mektup Wavell'in şehirden firarının ardından Sana Mahkeme-i Şeriyye'si tarafından kaydedilen eşyası arasında bulunmuştu.

[21] Bu bağlamda Wavell'in eşyası arasında İngiltere'nin Hudeyde Viskonsülü adına ortaya çıkan kapalı bir zarf konsolosa gönderilmişti, bk. **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Yemen Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Mayıs 1327 [31 Mayıs 1911] tarihli yazı).

[22] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Dahiliye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 14 Temmuz 1327 [27 Temmuz 1911] tarihli yazı).

[23] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Ağustos 1327 [11 Eylül 1911] tarihli yazı).

[24] Wavell, **"A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa"**. Part II, s:180 vd. Wavell'in anı olarak kitabında anlattıklarına şüphe ile bakılmalıdır.

[25] Wavell bu kişinin ismini telaffuz etmemektedir. Arnavut ve II. Abdülhamid zamanında Müşir rütbesinde bir Paşa olduğunu söylemektedir. İsim vermese de Ahmet İzzet Paşa olduğu izlenimini güçlü bir şekilde yaratmaktadır.

[26] Wavell, **"A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa"**. ss:180-183. Wavell karşılıklı konuşma üslubunda Ahmet İzzet Paşa olması muhtemel bu Paşa ile arasında geçen görüşmeyi nakletmektedir. Paşa, Wavell'in Trablusgarp ve Hicaz'da bulunmasındaki amacının yine İngiliz Savunma Bakanlığı için bilgi toplamak olduğunu görüşme sırasında söylemişti.

[27] Herhangi bir şehirden Hac kafilesiyle birlikte her yıl Haremeyn'e gönderilen hediyeler. Bu hediyeler aynı adla (mahmil) veya "mahmil-i şerif" olarak adlandırılan, genellikle deve veya bir binek hayvanı üzerindeki süslenmiş tahtırevana konarak taşınırdı.

[28] Wavell, **"A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa"**. s:204. Kitabın Yemen seyahati ile ilgili bölümünde, Wavell'in sıkça okuyucuyu casus olmadığına ve bilimsel amaçlı olarak bölgeye gittiğine inandırmaya çalışır bir üslup kullandığı sezilmektedir.

[29] *ibid:* ss:207-213. Wavell, Hudeyde'de Polis Müdürü (Komiser) ve Mutasarrıf ile aralarında geçen diyalogları aktarmaktadır.

[30] *ibid:* s:214.

[31] *ibid:* ss:221-228.

[32] *ibid:* ss:236-241. Wavell, Yemen Valisi Muhammed Ali Paşa'nın suikast girişimiyle ilgisi olduğunu sanmadığını belirtmektedir.

[33] *ibid:* ss:261-266. Wavell kendisine uygulanan gözetim ve takibin bundan sonra daha da sıkı hale getirildiğini ve bundan duyduğu rahatsızlıkları örnekler vererek anlatmaktadır (ss:266-267). Ancak Polis Müdürü'ne sert bir mektup yazıp durumu protesto edince, uygulanan tedbirlerin biraz hafifletildiğini belirtmektedir.

[34] *ibid:* s:269, 278, ss:281-282. Bundan sonra Wavell kendisine uygulanan gözetim uygulamasını kaldırmak için İngiliz Konsolos'unda yardımıyla girişimlerde bulunduğunu, fakat sonuç alamadığını anlatmaktadır.

[35] Arşiv belgelerinde Salih Sinan olarak ismi geçen kişi olmalıdır.

[36] *ibid:* s:288 vd. Wavell bu kaçışı İmam Yahya'ya gitmek için yapmadığını belirtmesine ve kaçış nedenleri hakkında açıklama yapmasına rağmen anlattıklarına şüphe ile bakılmalıdır. Wavell kendisine yöneltilen casusluk suçlamalarını ve kuşkulu hallerini elinden geldiği kadar ikna edici bir şekilde okuyucuya açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin, Wavell yakalandığında yüzünün çivitle (mavi renkle) boyalı olmasına sebep olarak giymiş olduğu Ahmed'e ait elbisenin terin etkisiyle boyasının çıkmasını ve yüzüne bulaşmasını göstermiştir (s:308). Yine Wavell İngiltere'ye döndükten sonra uğradığı kötü ve haksız muamelelerden dolayı Osmanlı Devleti'nden tazminat almak için İngiliz Dışişleri'ne başvurduğunu (kendisi için £20.000, Ahmed için £5000), ancak bir sonuç alamadığını, bilakis olanlardan dolayı Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in kendisini haksız bulduğunu ve olumsuz karşılık aldığını yazmaktadır. Kitabının ekine ise kendisi ve

İngiliz Dışişleri yetkilileri arasında geçtiği söylenen yazışmaların içeriklerini koymuştur (ss:332-343). Wavell'in uzun uzadıya bunları anlatmasından amacı casus olmadığını ve İngiliz Hükümeti'yle bir bağlantısı bulunmadığını okuyucuya ispat etmek olmalıdır.

[37] *ibid:* s:325.

[38] **BOA. HR. SYS.** 106/14. Gömlek içinde İngilizce mektubun aslına rastlanmamıştır. Osmanlıca tercümesi mevcuttur.

[39] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (9 Temmuz 1328 [22 Temmuz 1912], 23 Temmuz 1328 [5 Ağustos 1912] ve 21 Ağustos 1912 tarihli yazışmalar).

[40] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Ağustos 1912 tarihli yazı).

[41] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (8 Eylül 1912, 8 Eylül 1328 [21 Eylül 1912] ve 1 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912 tarihli yazışmalar). Londra Sefareti'nin yanıtına ve İngilizce mektubun aslına dair başka bir belgeye rastlanmamıştır.

[42] **BOA. HR. SYS.** 106/14 (15 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1911 tarihli İngilizce mektubun tercümesi). Hem el yazısı hem de tercümenin kendisi anlamayı gerçekten güçleştirmektedir.

[43] Wavell ona korkunç ve tehlikeli bir hataya kapıldığını, o kadar acele etmemesini ve dikkatli olmasını söylemiş ve nezle olmaması için de uyarmıştır.

[44] *ibid.*

[45] *ibid.* Açıkça görüldüğü gibi Wavell Yemen'i Osmanlı egemenliğinden koparmak için buradaki isyankar İmamı desteklemekte ve bu doğrultuda İngiltere adına faaliyet göstermektedir. Osman Efendi adını almış olan ve Trablusgarp'ta bulunan İngiliz Stuart Smallwood'u da kendisine katılması ve ortak hareket etmeleri için ikna etmeye çalışmaktadır. Hatta henüz şüpheli olmasına rağmen Mayıs ayında Trablusgarp'a bir özel heyet gönderecek kadar paraya sahip olacağını belirterek, buradaki direnişin ve ihtilafın sona ermesi gerektiğine Smallwood'u inandırmaya çalışmaktadır.

[46] Mektupta Wavell kendisini Smallwood'un "samimi dostu" olarak göstermektedir. Mektubun başında da Smallwood'tan aldığı mektupla çeke teşekkür etmektedir. Ancak bu aşamadan sonra sadece tercümesi bulunan bir mektuba dayanarak Smallwood'un kendisi, kimliği veya amaçları hakkında yorum yapmanın ve varsayımlar üretmenin doğru olmayacağı açıktır. Wavell (Hacı Ali) Smallwood'tan mektubu okur okumaz yok etmesini istemişti. Ama kendisi bunu yapmadı ve tutmayı tercih etti. Nitekim bu sayede Wavell'in gerçek kimliği de açığa çıkmış oldu. Ayrıca Wavell'in daha o yıllarda Yemen'deki faaliyetlerinde Şii ve Sünni ayrılığından yararlanma hesapları yaptığı Smallwood'a hitaben yazdığı mektuptaki kenar yazısında açıkça fark edilmektedir: "Osman ismini aldınız. Çok üzgünüm. Zira bu isme Şiiler lanet ederler ve İmam ile aşiretleri de bu mezheptendirler".

Copyright of Türkoloji Kültürü is the property of International Journal of Turcologia and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.